ఒక్కసారి కూడా పొగడలేకపోయాను

వేణుగోపాల్*

బాలగోపాల్. ఆయన మరణం కాకుండా ఇంకేదైనా జరిగుంటే బాగుండేది. అదేదైనా. అలాంటి వ్యక్తాయన. దేశంలో ఎంతమందికి ఎన్ని జ్ఞాపకాలో ఆయన్తో...

"మిమ్మల్ని కొన్నడగాల".

"నువ్వడగందెప్పుడు?"

"ఇన్నేళ్ళుగా ఈ ఉద్యమంలో పనిచేస్తున్నారు, ఎప్పుడన్నా మొనాటస్‌గా అనిపించిందా?"

"మొనాటస్ కాదు; మొనాటనస్."

"అదే లెండి."

"ప్రభుత్వాలు ఎప్పటికప్పుడు కొత్త సమస్యల్ని తెస్తూ వున్నప్పుడు వాటికి సరిపోయే విశ్లేషణలూ, ఆందోళనలూ వుంటాయి కదా; అలా అనిపించలేదు."

"ఈ సమాజాన్ని మార్చలేమని ఎప్పుడైనా అనిపించిందా?"

"మార్చగలమని అనుకుంటే కదా! కంట్రిబ్యూషన్ వుంటుంది. అంతే."

"భార్యా, పిల్లలూ, కుటుంబమూ ఇలాంటివి పెరిగి - సంపాదిద్దాం. చిన్నగా బైటకి సర్దుకుందాం అనిపించట్లేదా?"

"నాకు లేదు. నువ్వు కలిగించకు."

---

* మానవహక్కుల వేదిక ప్రకాశం జిల్లా కన్వీనర్

“1998లో హైదరాబాద్ హిందీ ప్రచార సభలో మనం కూర్చున్నప్పుడు ‘మానవ హక్కుల వేదిక నాయకత్వ బాధ్యతలు మీరే తీసుకోండి’ అని అందరూ అన్నప్పుడు – ‘నేను మార్క్సిజం మీద సీరియస్‌గా డిబేట్ చేయదల్చుకున్నాను. కాబట్టి ఆ బాధ్యతల్ని ఇంకెవరైనా తీసుకోండి’ అని అన్నారు కదా!

“అవును. అన్నాను”

“మరి ఎందుకని ఆ పని చేయలేకపోయారు?”

“అక్కడక్కడ చేశాను కానీ, అదే ‘పని’గా చేయలేకపోయాను.”

“చేస్తారా?”

“చూస్తాను”

“చివరగా ఇంకొకటి. చివరివరకూ ఈ ఉద్యమంలో వుంటారా?”

“కచ్చితంగా ఉంటాను.”

చేనేత కార్మికుల ఆకలి హత్యలపై నిజనిర్ధారణకు చినగంజాం వచ్చినప్పుడు బాలగోపాల్‌గారితో నేను మాట్లాడిన మాటలివి.

ఆ తర్వాత 2009 అక్టోబర్లో, అనంతపూర్లో, “ఈ చెప్పులు వేసుకోకపోతే వొచ్చే నష్టం ఏమన్నా వుందా? ఆ పాదాలేంటీ, ఆ వేళ్ళేంటీ, ఆ పుళ్ళేంటీ?” అని అడిగా – ముప్పాతిక అరిగి విరిగిన తన చెప్పుల్ని చూసి.

ఎప్పుడూ చెప్పే కథలే చెప్పబోతూంటే – ఇద్దరు చెరొక చెయ్యినీ, నేనేమో వెనక వీపునీ పట్టుకొని నెట్టుకొని వెళ్లి కొత్త చెప్పుల్ని కొనిపెట్టి వేయించాం.

సరిగ్గా పదిహేడేళ్ల క్రితం. ఇలాంటిదే ఒంగోల్లో ఇంకో గతం... అప్పుడు పౌరహక్కుల సంఘంలో వున్నాం. చొక్కా చంక భాగంలో చిరిగింది. ఉపన్యాసం కోసం స్టేజి మీదకు ఎక్కుతూవుంటే అది అందరికీ కనపడుతూ వుంది. దానిమీద కొందరు మాట్లాడుకోవడం విన్న నేను కిందికొచ్చాక ‘చొక్కా కొందాం’ రండన్నాను. ‘వద్దు’ అన్నారాయన. అంతగా చనువులేని నేను అంతకుమించి మాటల్ని పెంచలేదు.

నామీద ఎన్ని జోకులేశేవారో! ‘నిన్ను నువ్వు తప్పితే ఎవ్వరూ మేధావనుకోరు.’ ‘నీకు షోకులు పెరిగాయి’. మే నెల్లో కార్లో నేను ఏ.సీ వేస్తాను. ‘ఎండంటే కొందరికి భయం. భయం. పసిపిల్లలు వారికన్నా నయం. నయం’ అంటూ ఆయన చిన్నగా డోరు గ్లాసు దించేవారు. కరువు మీద మార్కాపురంలో తిరుగుతున్నపుడు నేను బిస్లరీ వాటర్ బాటిళ్ళు కొంటున్నానని ‘సంస్థలోనించి నిన్ను బహిష్కరించే శక్తి నాకా దేవుడు ఇవ్వాలని కోరతాన’న్నారు. ఆ మాట గుర్తొచ్చినప్పుడల్లా నాకు ఎంత నవ్వో. (మొత్తానికి

అది మానిపించి నాచేత కొళాయి నీళ్ళు తాగించి నాలో రెసిస్టెన్స్ పవర్‌ని పెంచిన బాలగోపాల్ గారికి కృతజ్ఞతలు.)

కోరికలకు అతీతుడు

ఆదర్శాలను చెప్పడం వేరు. ఆదర్శంగా వుండడం వేరు. బాలగోపాల్ రెండవ రకం. ఒక వ్యక్తి తన గురించి 'స్వల్పం'గా వుంటూ ఇతర్ల (సమాజం) గురించి 'మొత్తం'గా ఎలా వుండగలడు? అలా వుండిన వ్యక్తే బాలగోపాల్. అందుకే ఆయన ఒక ఆదర్శం. రచించడం, ఉపన్యసించడం, ఆలోచించడం అనే 'కళ' గురించి కాదు; ఆయన సింప్లిసిటీ, ఆయన కమిట్‌మెంట్. ఇంకా చెప్పాలంటే – ఇంటా, బైటా, సంస్థ లోపలా, వెలుపలా, తనలో తనూ, ఇతర్లతోనూ ఇలా అన్నిటా ఒక్కలా వుండే అతని వ్యక్తిత్వం గొప్పది.

ఆయన మేధావే. చాలామందితో పోల్చడానికి వీల్లేని మేధావే. కానీ ఆయన మీద అభిమానం అందుక్కాదు. ఇరవై ఏళ్ళుగా ఎరుగుదును. ఈ దుప్పటి కావాలి. ఈ దిండు కావాలి. ఈ తిండి కావాలి... అని ఎన్నడైనా అడిగాడా? చలీ, గాలీ, ఎండా, వానా ఇలాంటి ప్రకృతి సమస్యలు ఆ శరీరాన్ని ఏమైనా తాకుతాయా? జాగ్రత్తలు పాటించమని చెబుతాయా?

డబ్బుకు లొంగని వాళ్ళు కూడా ఇప్పుడు మీడియాకు లొంగుతున్నారు. మీడియా పాడు చెయ్యనివాడు బాలగోపాల్.

నక్సలైట్లకూ, ప్రభుత్వానికీ మధ్య చర్యలు జరుగుతూవున్న కాలంలో మొట్టమొదటి ఎన్‌కౌంటర్ మా జిల్లాలోనే జరిగింది. అప్పుడు యస్పీ మహేష్‌చంద్ర లడ్హా. చనిపోయిన వ్యక్తి లక్ష్మి. అలియాస్ గుర్తులేదు. కొండలెక్కుతూ వున్నాం. ఫోటోకు పోజు ఇవ్వమని బాలగోపాల్‌ను మీడియా వాళ్ళు అడిగారు. 'మా పని మేము చేస్తూ పోతాం. మీ పని మీరు చేస్తూ పోండి. మీరు కవరేజ్ ఇవ్వకపోయినా పర్వాలేదు. ఇలా మాత్రం అడగొద్దు అని మొఖం మీదే చెప్పారు. ప్రెస్‌మీట్ అప్పుడు కూడా అంతే. ఉన్న సమయాన్ని ఎక్కువ ప్రాంతాలు తిరగడానికి కేటాయిస్తాడే తప్ప ప్రెస్ కవరేజ్ కోసం కేటాయించడు.

నా వ్యాసం చూశారా, నా పుస్తకాన్ని చదివారా, నా ఇంటర్వ్యూ చూశారా? అనే మాటల్ని ఆ నోటినుంచి ఎన్నడైనా విన్నామా? 'మిమ్మల్ని అరెస్ట్ చేశారటగా? జైల్లో పెట్టారట కదా!' అని ఒకసారి అడిగితే జవాబు చెప్పడానికి ఎంత బిడియపడ్డాడో! అంటే 'స్వంతం' అనే దానికి అంతగా ప్రాధాన్యం ఇవ్వడు అని చెప్పడానికే ఇదంతా.

మద్దిపాడు మండలంలో 'గేరా కిషోర్' అనే రౌడీషీటర్‌ని పోలీసులు కాల్చి చంపారు. హైకోర్టులో 'రిట్ పిటీషన్'ని బాలగోపాల్ వెయ్యాలి. వాళ్ళు వెయ్యి రూపాయలు ఇచ్చారు. దాంట్లోనించి అయిదు వందలు ఈయన తిరిగిచ్చాడు. అయిదువేలు, పదివేలు, పాతిక వేలు, లక్ష దాకా రిట్‌కు తీసుకునే ఈ రోజుల్లో ఆయన ఫీజు అయిదు వందలు. 'ప్రామిసరీ నోటొకటి వుంది వేస్తారా? అని ఒకాయన అడిగితే – 'అలాంటి కేసులు నేను చెయ్యన'ని ఖచ్చితంగా చెప్పాడు.

'ఇందిరయినా సరే చీదరగా మాట్లాడొద్దు'

గేరా కిషోరంటే గుర్తొచ్చింది – పోలీసుల మీద కేసు హైకోర్టులో జరుగుతూ వుంది. ఇంతలో ఈ కేసు వేసిన వాళ్ళని పోలీసులు బెదరగొట్టో, ఆశపెట్టో లొంగదీసుకొని జిల్లా కోర్టులో జడ్జిముందు 164 స్టేట్‌మెంట్ ఇప్పించారు. అంతేగాకుండా వాళ్ళచేత తిరిగి మామీదే తప్పుడు కంప్లయింట్ యిప్పించడానికి ప్రయత్నాలు చేస్తూవున్నారు. ఆ విషయాన్ని బాలగోపాల్‌గారితో అన్నాను.

జనరల్‌గా బాధితులెవరైనా ఇలా చేసిన సందర్భాల్లో వెంటనే 'ఈ కులం వాళ్ళు ఇంతే' అంటారు. సాధారణ వ్యక్తులే కాదు; పెద్ద పెద్ద అభ్యుదయవాదులనే వాళ్ళు కూడా అలానే అంటారు. కానీ ఆయన ఎప్పుడూ అలా అనలేదు. నవ్వి వూరుకుంటారు. మహా అయితే – 'మళ్ళీ ఒకసారి వాళ్ళతో మాట్లాడి చూడక పోయావా?' అంటారు అంతే.

దళితులపట్ల, మహిళలపట్ల సంస్కారవంతమైన భావాలు ఎన్నో నేర్చుకోవచ్చు ఆయన దగ్గర. 'నువ్వు బ్రాహ్మణుడివి' అంటూ ఆయన కులాన్ని ఆంధ్రా మేధావులు ఎన్నోసార్లు గుర్తుకు తెచ్చి విమర్శలు చేసినా కోపగించని వ్యక్తి బాలగోపాల్. ఆడవాళ్ళను... ఇందిరాగాంధి లాంటి ఆడవాళ్ళనైనాసరే 'అది' 'దాన్ని' అనే మాటలు అనడాన్ని వ్యతిరేకించాడాయన. సింగరాయకొండ మండలంలో వరదలు వచ్చి దేన్నీ మిగల్చకుండా తీసుకుపోయినప్పుడు – 'ప్రకృతి వైఫల్యమెంత? మానవ వైఫల్యమెంత?' అనే విచారణ కోసం వచ్చినప్పుడనుకుంటాను ఈ మాట అనింది. "ఆమె పవర్‌ని మిస్‌యూజ్ చేయొచ్చు, నియంత కావచ్చు. ఆ సందర్భాలు వేరు. దాంట్లో పురుషులెంతో ఆమె కూడా అంతే. కానీ 'అదీ, ఇదీ, దాన్నీ' అనే మాటల వెనక వున్న అర్థం వేరు. కాబట్టి మనం యూజ్ చేయకూడదు" అన్నారాయన.

కొన్ని విషయాల్లో చాలా ఖరాఖండిగా వుంటారు ఆయన. 'చిలకలూరిపేట బస్సు దహనం కేసు' అందరికీ గుర్తే వుంటుంది. ఒంగోల్లో మీటింగ్ పెట్టాం. స్పీకర్లుగా చంద్రశేఖర్, బాలగోపాల్. మీటింగ్ జరుగుతూ వుంది. కోపంతో కొంతమంది ఊగిపోతూ వున్నారు. మధ్యలో ఒకాయన 'ఆ బస్సులో మీ బంధువులెవరైనా వుండి

చస్తే, అప్పుడు కూడా ఇలాగే మాట్లాడతారా?' అని తన కోపాన్ని వెళ్లకక్కాడు. 'బంధువులే కాదు మా ఇంట్లో వాళ్ళు వున్నా ఇలాగే మాట్లాడతానం'టూ తటపటాయింపు లేకుండా జవాబిచ్చారాయన.

తంబళ్లపల్లి సంఘటనలో మావోయిస్టుల చేతిలో మైనర్లు చనిపోయారు. అప్పటి ప్రకాశం యస్పీ బాలసుబ్రహ్మణ్యం 'మావోయిస్టులు చిన్నపిల్లల్ని కూడా చంపేస్తున్నారు. మీరు రారా? మాట్లాడరా?' అని ఫోన్ చేసి మరీ బాలగోపాల్ గారిని పిలిచారు. ఆయన పిలుపుతో పనిలేకుండానే మేము వెళ్ళాలనుకున్నాం. వెళ్ళాం, విచారిస్తున్నాం. అప్పటికే పోలీసులు ఒకరిద్దరు మల్లయోధుల్ని మా మీదకు పోట్లాటకు సిద్ధం చేసినట్లున్నారు. వాళ్లు పైపైకి దూకుతున్నారు. నేను రెక్క పట్టుకొని బాలగోపాల్‌ని పక్కకు లాగాను. ఆయన నన్ను వారించారు. 'వాళ్లు చెయ్యొచ్చు, లేదా చేయించవచ్చు. మనకు సహనం ఉండాలి. తెలంగాణలో ఇవన్నీ మామూలే. మీకు కొత్త. బల ప్రదర్శన మన పని కాదు', అని చెప్పారు.

ఇంకేదో అనబోతుంటే – "ఈ విషయంలో నువ్వూ జయశ్రీ ఇద్దరూ ఒకటే. రాజ్యం శక్తి సామర్థ్యాలతో సంబంధం లేకుండా సమాంతరంగా తలబడాలంటారు" అని నవ్వుతూ చురకేశారు. కలెక్టర్ కృష్ణబాబుమీద కరపత్రం వేసినప్పుడు కూడా ఇలానే అన్నారనుకుంటాను.

కేసులూ, స్టేషన్లూ, జైళ్ళూ, శిక్షలూ... వీటిని ఆయన ఎప్పుడూ పెద్దగా పట్టించుకోలేదు. ఒకసారి జయలలిత విషయంలో సుప్రీంకోర్టు ఇచ్చిన తీర్పు మీద ఒక వ్యాసం రాసి పత్రికకు పంపించాను. 'లీగల్ సమస్య రావచ్చు వెయ్యలేం' అన్నారు. అది నా దగ్గరే వుంది. తర్వాత 'యస్పై లక్ష్మణ్‌ని నేనేదో కులం పేరుతో దూషించానం'టూ అప్పటి ప్రకాశం యస్పీ మహేష్‌చంద్ర లడ్హా నాపైన తప్పుడు కేసు పెట్టారు. ఆ విషయంలో ప్రెస్‌మీట్ కొరకు బాలగోపాల్ ఒంగోలు వచ్చినపుడు ఈ వ్యాసం చూశారు. 'బాగుంది కరపత్రం వేయొచ్చు' అన్నారు. 'ఏమన్నా లీగల్ ప్రాబ్లం వస్తుందా?' అన్నాను. 'మహా అయితే ఆరు నెలలు వేస్తారు. వెయ్యనీ. నీకెటూ ఇంగ్లీషు సరిగా రాదు. అక్కడ నేర్చుకోవచ్చు' అన్నారు నవ్వుతూ.

లాకప్ డెత్. డౌరీ డెత్. హంగర్ డెత్. ఎన్‌కౌంటర్. దళితుల హత్యలు. వరదలు, తుఫానులు, కరువులు, మిస్సింగులు విస్థాపనలు. కోస్తా కారిడార్లు. ఇలా ఎన్నిటికో వచ్చారు. మా జిల్లాలో వారికి తెలియని ప్రాంతమూ లేదు. తెలియని సమస్యా లేదు. మేము హక్కుల అవగాహనను నేర్చుకున్నదీ, పెంచుకున్నదీ ఆయన సహచర్యంవల్లే.

'బాలమిత్ర కథలు చెబుతున్న బాలగోపాల్' అంటూ గతంలో జనపథంలో ఒకసారి నేను వ్యాసం రాశాను. 'రాజకీయ ఖైదీలను బేషరతుగా విడుదల చేయాలి'

అనే డిమాండ్‌ను హక్కుల సంఘాలుగా మనం పెట్టకూడదు' అనేది బాలగోపాల్ వాదం. 'పెట్టొచ్చు' అనే వాదంతో ఏకీభవిస్తూ నేను రాశాను. ఆ అభిప్రాయం ఇప్పుడు నాకు లేదు. ఈ విషయం చెప్పడానికి ఆయన లేరు. ఉన్నప్పుడు చెప్పలేకపోయా.

'ఉద్యమాల హింస' మీద చాలా చర్చ జరిగింది. మంచి మంచి వాదాలెన్నిటినో చేశారాయన. కానీ 'మార్క్సిజంలో ఖాళీలు' అన్నారు కాబట్టి ఇక ఆయన ఏది చెప్పినా 'ఖాళీ'నే అనుకున్నాను. ఇలా ఏడ్చాయి నా తెలివితేటలు.

'అటా ఇటా' అనేదానిమీద గుంటూరులో ఓటింగ్ జరిగింది. 'మూడో అభిప్రాయం కూడా వుండవచ్చు' అంటూ నేనో వ్యాసం రాశా. (ఇంకెవరెవరు రాశారో నాకు తెలియదు) అప్పుడు బ్యాలెట్లో మూడో కాలమ్‌ని బాలగోపాల్‌గారు చేర్చారు. కొన్ని ఓట్లు దానికీ పడ్డాయి. 'ఆయన డెమోక్రాటిక్‌గా వుంటారు' అని చెప్పడానికి ఇది గుర్తు చేస్తున్నాను.

స్టాలిన్, సద్దాం, ప్రభాకరన్, పోల్‌పాట్ ఇలాంటి వాళ్ళ అప్రజాస్వామిక ధోరణులపై వ్యాఖ్యానాలను బాలగోపాల్ వ్యాసాల్లోనే చూస్తాం. మార్క్సిస్టు సాహిత్యంలో ఇవి దొరకవు. (దీనికి రంగనాయకమ్మగారు మినహాయింపు.) బాలగోపాల్ వ్యాసాల్లో కూడా హక్కుల కార్యకర్తగా బాగా ఎదిగిన తర్వాతే చూస్తాం. ఒంగోల్లో ఒక సమావేశంలో అనుకొంటాను – "ఒక మహాసభ జరిగి మళ్ళీ ఇంకో మహాసభ వచ్చేనాటికి మొదటి మహాసభ నాయకులెవ్వరూ వుండేవారు కారు" అని స్టాలిన్ గురించి వ్యాఖ్యానించారు. బోల్షివిక్ పార్టీలోని ప్రథమశ్రేణి నాయకుల్ని స్టాలిన్ చంపించారు కదా! దాని గురించన్నమాట ఈ కామెంటు. అధికారం కోసం అల్లుళ్ళను కూడా చంపిన సద్దాం హుస్సేన్ గురించి, తనకు ప్రత్యామ్నాయంగా ఎవ్వర్నీ ఎదగనివ్వని వేలుపిళ్ళై ప్రభాకరన్ గురించి కూడా ప్రజాస్వామిక వ్యాఖ్యలు చేయడం హక్కుల అవగాహనా విస్తృతిలో భాగంగానే బాలగోపాల్‌కి సాధ్యపడిందనడంలో అతిశయోక్తి వుండకపోవచ్చు.

పౌరహక్కుల సంఘంలో దీర్ఘకాలిక కార్యదర్శిగా ఉన్నాడు కాని మానవ హక్కుల వేదిక కాలం నాటికి ప్రారంభంలోనూ ఆయన కార్యదర్శిగా లేరు. చనిపోయే నాటికీ లేరు. నాయకత్వ పోజులు వెలగబెట్టని గొప్ప నాయకుడాయన. తనను తానెప్పుడూ సగటు కార్యకర్తగానే భావించాడు. ఆచరించాడు.

ఒకసారి అద్దంకిలో మీటింగు జరుగుతూ ఉంది. (మా జిల్లాలో నాకు తెలిసి ఆయన ఆలస్యంగా వచ్చిన మొదటి, చివరి మీటింగు అదే కావచ్చు.) మధ్యలో వచ్చారాయన. చాలామందిమి ఏం భావిస్తామంటే – 'మనల్ని స్టేజీ మీదకు ఘనంగా పిలవాలి! హర్షధ్వానాలు వినబడాలి' అని. వేదిక మీద వున్న అధ్యక్షుడు తను రావడం

చూసి మధ్యలో ఉపన్యాసం ఎక్కడ ఆపుతాడోనని మెరుపు వేగంతో వేదిక ఎక్కి కూర్చున్నారాయన. అయినా అధ్యక్షులవారు తన సాంప్రదాయాన్ని తాను పాటించారనుకోండి. అది వేరే విషయం.

అనారోగ్య'శ్రీ'లకు దూరం

తిరోగామి శక్తులనుంచి దేశాన్నీ, కమ్యూనిస్టు పార్టీని రక్షించుకోవడానికి 'మావో వ్యక్తి పూజ' జరిగిందని ఆయన ఒకనాడు సమర్థించినా తర్వాత విమర్శించారు. తన విషయంలో అలాంటివి ఎన్నడూ కోరుకోలేదాయన. అన్ని రకాల పూజల నుంచి దూరంగా ఉండడానికి కూడా ప్రయత్నించాడు. తన పేరుకు ముందు 'డాక్టరు' పెట్టవద్దని చెప్పేవారు. 'శ్రీ' కూడా వాడవద్దని చెప్పారు. తన సంచి తనే మోసుకొనేవాడు. పుస్తకాల్ని అమ్మాడు. బ్యానర్లు కట్టాడు. వాల్‌పోస్టర్లు అంటించాడు. తన విజువల్స్ టి.విలో చూసుకోవడానికి సిగ్గుపడేవాడు. మనం చెబితే ఒక క్షణం అలా చూసి వెళ్ళిపోయేవాడు. వ్యక్తి పూజలో ఒక భాగం ముఠాను తయారు చేసుకోవడం. ఆ ముఠా చేత భజన చేయించుకోవడం. బుద్ధివుంటే బాలగోపాల్ ముఠా తయారవుద్దా? పలకరింపు చేతనవునా అతనికి? ఈ భూ మండలంలో అతనితో ఫోన్లో ఎవరైనా అరవై సెకన్లు మాట్లాడినవారు వున్నారా? 'మీ వ్యాసం బాగుందనో మీ ఉపన్యాసం బాగుందనో' బిడియపడకుండా ఎవరైనా ఏనాడైనా చెప్పారా? పోనీ మనం చెబుతుంటే బిడియపడకుండా ఒక్క ఘడియ ఆయన ఏనాడైనా ఆలకించాడా? 'ఇది అద్భుతంగా వుంది ఎలా సాధ్యపడింది?' అని గానీ, 'ఇంత సింపుల్‌గా ఎలా వుండగలుగుతారు?' అని గానీ, 'ఈ రోజు ఈ ఉపన్యాసం బాగుంది. చాలామంది ఇంప్రెస్ అయ్యారు' అని గానీ ఇంకా అలాంటి ఏదో ఒక పొగడ్త చెయ్యడం ఈ ఇరవై యేళ్ళలో ఒక్కసారికూడా నాకు సాధ్యపడలేదు. అంటే ఆ అవకాశం ఇవ్వరాయన. కాని విమర్శించిన సందర్భాలు చాలా వున్నాయి. 'మీతో నేను ఏకీభవించలేక పోతున్నాను' అని మనం అంటే 'మంచి ఫీలింగే' అంటాడు.

'శంకరాభరణం' సినిమా మీద ఇంగ్లీషు పత్రికలో వ్యాసం రాశారని ఆయన వ్యాసాల సేకరణలో భాగంగా ఎవరో చెబితే వసంతలక్ష్మి గారికి మొన్న తెలిసిందట. రాసిందే తడవు ఎవరెవరు పొగుడుతారా? అని ఎదురు చూసే లోకానికి బాలగోపాల్ ఎంత దూరం!

ఆయన రాసిన పుస్తకాలను ఆయన సంచిలో చూడం. సంస్థ పుస్తకాలే కనబడతాయి ఎప్పుడూ. 'ప్రాచీన భారతదేశ చరిత్ర' ఆయన సంచిలో చూశాను ఈ మధ్య ఒకసారి. నేను దాన్ని చూడడం గమనించి 'నెల్లూరు సుబ్రహ్మణ్యం (లేదా

సాంబశివరావో) వసంత నడిగాడట. తనకివ్వమని వసంత నాకిచ్చింది' అని ఇబ్బంది పడిపోతూ చెప్పాడు. ఇదంతా ఎందుకు చెబుతున్నానంటే 'స్వంతం' అనే దానికి ఎంత దూరంగా వుంటారో చెప్పడానికే. అలాంటి వ్యక్తికి వ్యక్తిపూజ వుంటుందా?

ఆర్భాటం లేని జీవితం, ప్రజాస్వామిక ప్రవర్తన అటుంచి గోరంతల్ని కొండంతలు చేయకపోవడం, ఎదుటివారికి ఇబ్బందిలేకుండా జీవించడం అనేది కూడా చిన్న విషయం కాదు.

ఆయన మరణించిన తర్వాత వారింట్లో ఒక సమావేశం జరిగింది. ఆయన గురించి అనేక విషయాలు చర్చకు వచ్చాయి. కొన్ని విషయాల గురించి విస్తుపోతూ 'ఆయన మార్క్సిస్టు అయ్యాక ఇలా అయ్యారా లేక అంతకు ముందే అలా వున్నారా?' అని బాలగోపాల్ చెల్లెలు మాధవిగార్ని అడిగాను. 'లేదు వాడు చిన్నప్పటినుంచీ అంతే' అని ఆమె అన్నారు.

ఇంకా ఎన్నో, ఎన్నెన్నో గుర్తుకొస్తున్నాయి. అన్నీ ఒకేసారి రాయలేను. ముగిస్తాను. ముగించే ముందు ఒక్కటి చెప్పి ముగిస్తాను. బాలగోపాల్ అంతిమ యాత్రలో నడుస్తున్నాం. చాలామంది ఏడుస్తున్నారు. సుధగారు కూడా ఏడుస్తున్నారు. 'వూరుకోండి' అన్నాను. 'ఏంటి వూరుకొనేది? ఈ మనిషి బ్రతికున్నడెప్పుడూ నాకు కోపం రాలేదు. ఇప్పుడు మాత్రం తిట్టాలనిపిస్తోంది. మనం వుంటే ఎంత, పోతే ఎంత? ఆయన ప్రాణం అలాంటిదా?' అన్నారు. 'ఆయన ఆయన గురించి తప్పితే అందరి గురించీ ఆలోచించాడు' అని ఇంకో మిత్రుడన్నాడు. వీటన్నిటికన్నా – 'ఆయనింటికి ఆటోవాడొచ్చినా, ప్రధానమంత్రి వచ్చినా ఒక్కలాగే వుంటాడ'ని ఒక మీడియా మిత్రుడన్నాడు. 'అందరికీ ఒకే విలువ' కోసం జీవితాంతం తపించిన బాలగోపాల్ గురించే ఇదంతా.